

Studies

JÁNOS KORNAI: Postsocialist transition	3
JAN WINIECKI: Economic Transformation in East-Middle Europe	17
HSIN-HUANG MICHAEL HSIAO: The Political Economy of the State-Business Relations in Taiwan	38
LÁSZLÓ TÓTH: Research and Development Cooperation in the EC	56
Dispute	
J. M. C. ROLLO: Association Agreements Between the EC and the CSFR, Hungary and Poland	67
DEBRA L. MILLER: A Domestic Agenda to Strengthen America	81
Europe Research	
VIKTOR MAVI: What is the European Council?	93
LAJOS PÁL: Harmonization of Labor Laws Within the EC	103
Surveys	
FRIEDRICH HAYEK, Then and Now Economic Impacts of Transition in Eastern Europe	115 126

KORNAI JÁNOS

A posztszocialista átmenet

Rotterdami Erasmusnak a tudományok művelőihez szóló üzenete időszerűbb, mint valaha: különösen Európának sokat szenvedett keleti régiójában.¹ Nagy szükség van ugyanis arra, hogy igazi erasmusi szellemben apelláljunk a józan értelemre, önmérsékletre, és megkíséreljük előmozdítani a súlyos problémák békés és erőszakmentes megoldását.

Hatalmassá duzzadt a posztszocialista átmenetre vonatkozó információ folyama. A napi sajtó és a médiák jelentéseinek túl százával jelennek meg tanulmányok és könyvek: nagyszámú tudományos konferencia foglalkozik a változások értékelésével és a teendővel.

Most nem kívánok elmélyedni egyik vagy másik részletkérdésben. Ehelyett inkább segítséget szeretnék adni az óriási tömegű információ feldolgozásához és rendszerezéséhez. Egy gondolati szerkezetet vázolok fel, amely remélhetően felhasználható a változások elemzéséhez.

Nem foglalkozom egyik vagy másik ország sajátos helyzetével, inkább széles általánosításra törekszem: olyan megállapítások kifejtésére, amelyek a posztszocialista régió egészére alkalmazhatóak. Néhányszor azonban példaképpen hivatkozni fogok a magyar tapasztalatra.

Szem előtt tartottam azt a körülményt, hogy nem a posztszocialista átmenet kérdéseinek tanulmányozására specializálódott szakértőkhöz szólók, hanem ennél szélesebb körhöz: a kelet-európai átalakulásban résztvevő vagy az iránt legalábbis érdeklődő bármely szakmájú értelmiségiekhez.

Többféle megközelítés kínálkozik, amelyek közül különösen hármat érdemes kiemelni. Az egyik: *a kívánságok, a remények és a várakozások* módszeres áttekintése. Egy másik megközelítés a politikusok és a kormányok számára tett *ajánlások* foglalná össze; csatlakozna a javaslatok egy részéhez és érvelne más javaslatok elvetése mellett.² (Kornai, 1989; ENSZ ..., 1991–1992) Végül egy harmadik fajta megközelítés az átmenet eddig szerzett tapasztalatainak feldolgozására és ennek alapján predikcióra törekszik. Előadásomban ezt a harmadik, *pozitív-prediktív megközelítést* próbálom alkalmazni. Nem azt fejtem ki, hogy *milyennek szeretném látni a jövőndő Kelet-Európáját*, hanem azt, hogy *feltevéseim szerint előreláthatólag milyen lesz*, akár örülök ennek a jövőképnek, akár nem.

Nincsen kristálygömböm a jósláshoz. A prognózis többféle tapasztalati forrásból merít. A posztszocialista átalakulásban három ország, Magyarország, Lengyelország és Cseh-Szlovákia jár elől; az itt végbemenő folyamatok számos eleme bizo-

nyára megjelenik más országokban is. Fontos ismeretanyagot szolgáltat Spanyolország, Portugália, valamint néhány latin-amerikai ország közelmúltjának története is. Azokra az országokra utalok, amelyekben nem volt korábban szocialista rendszer, s ezért a gazdaság nem változott radikálisan, de mélyreható politikai átalakulás ment végbe, hiszen a diktatúrát demokrácia váltotta fel. Végül figyelemreméltó tanulmányok adódnak a távolabbi múltból is, abból a korszakból, amelyben kialakul a kapitalista piacgazdaság a prekapitalista társadalom és gazdaság keretei között.

Tanácsos a nagyfokú óvatosság; legfeljebb sztochasztikus predikcióra szabad vállalkozni. Mindegyik folyamatnak többféle kimenetele lehetséges; már ahhoz is nagy merészség kell, ha kijelentéseket teszünk arról, hogy melyik változat realizálódása valószínűbb, és melyiké kevésbé az.

Előadásom hét *tendenciát* ír le, és azt a predikciót terjeszti az olvasó elé, hogy igen nagy valószínűséggel számítani lehet e tendenciák érvényesülésére. A „tendencia” szó azt fejezi ki, hogy itt társadalmi mozgások áramlásairól és azok irányáról, a folyamatban részt vevők belső hajlandóságairól, inklinációkról, trendekről lesz szó — nem pedig részletekben előre meghatározott abszolút bizonyosságokról.

A piacosodás tendenciája

A szocialista rendszerben a gazdasági tevékenységek integrálását főként a bürokratikus koordináció mechanizmusa látta el.⁸ (Kornai, megjelenés alatt) A koordináció legfontosabb eszköze az utasítás. A felsőbb hatóság parancsot ad az alsóbb fokú vezetőknek meghatározott feladatok elvégzésére, s a teljesítésre nemcsak anyagilag és erkölcsileg ösztönzi, hanem, ha kell, adminisztratív úton is rákényszeríti.

A szocialista rendszeren belül is létezik piaci mechanizmus, de az a reformok előtti korszakban csupán igen szűk területen, s jórészt a föld alá szorítva működik. Később — de még a politikai fordulat előtt — a reformok valamivel tágabb teret nyitnak a piacnak.

A politikai fordulat után a piacosodás tendenciája radikális mértékben felgyorsul és feltartóztathatatlanná válik. Több országban egy csapásra, másutt több lépésben felszámolják a parancsgazdaságot. Előbb vagy utóbb, lassúbb vagy gyorsabb ütemben felszabadítják a korábban államilag rögzített árakat. A termékek és erőforrások bürokratikus allokációját felváltja a termelő és a felhasználó, az eladó és a vevő által kötött önkéntes kereskedelmi szerződés. Kifejlődik a verseny, beleértve a hazai termelés versenyét a többé-kevésbé liberalizált importtal.

Különböző mércék alkalmazhatók annak mérésére, hol tart a piacosodás. Az egyik leginkább kifejező mérce: a GDP-nek mekkora hányada kerül szabad áron forgalomba. Ahol az áruforgalomnak ez a része vált uralkodóvá, azaz az összes forgalom túnyomó nagy hányadát bonyolítja le, ott már joggal beszélhetünk — legalábbis ebben a vonatkozásban — igazi piacgazdaságról. Nos, Magyarország ezzel a mértékkel mérve immár piaci gazdaságnak minősíthető. Előre látható, hogy valamennyi posztiszocialista országban erőteljesen érvényesül majd a piacosodás tendenciája.

Senki se higgye azt, hogy itt a tökéletes verseny felé tartó diadalmenetnek vagyunk a tanúi. (Mellesleg a fejlett kapitalista országok piacainak nagyobb részére sem jellemző az úgynevezett „tökéletes verseny”.) Hosszú ideig fennmaradnak

nagy állami monopóliumok, s mellettük (vagy az állami monopolvállalatok privatizációja nyomán, belőlük) új monopóliumok alakulnak ki. Sokszor a külföldi befektető is azzal a szándékkal lép be, hogy monopolhelyzetbe kerülhessen. A szabad versenyt számos gazdasági és adminisztratív tényező korlátozza, ott is, ahol közgazdaságilag nem kívánatosak a korlátozások.

Az új demokráciák állama nemigen találja a helyét. Hiperaktív ott, ahol ennek nincs létjogosultsága, miközben passzív ott, ahol nagy szükség lenne állami regulációra vagy felügyeletre, alkalmi vagy állandó beavatkozásra.

A magánszektor evolúciója

Nincsen jól működő piac a magántulajdon predominanciája nélkül. A piacnak *per definitionem* elengedhetetlen ismérve, hogy az aktorok önkéntes szerződés köthessenek egymással. Ehhez viszont *valódi autonómia* kell, azaz olyan döntéshozó, aki nem hatósági utasításra cselekszik. Ezt a függetlenséget csak a magántulajdon garantálja.

Jóval a szocialista rendszer történelmi realizációja előtt figyelmeztetett erre az összefüggésre *Ludwig von Mises*. Később nagy nyomatékkal vetődött fel ez a gondolat *Friedrich von Hayek* munkásságában.⁴ Az elrettentő jelzések ellenére kibontakozott egy befolyásos szellemi áramlat, amely a „piaci szocializmust” akarta megvalósítani. Ennek vezérlő eszméje így foglalható össze: kombináljuk az állami tulajdont és a piaci mechanizmust. Az eszmét megpróbálták átültetni a reform útján járó szocialista országok, például a *Kádár János* vezette Magyarország vagy később a *Mihail Gorbacsov* vezette Szovjetunió gyakorlatába.

A piaci szocializmus gondolatai által ihletett reformok nem hozták meg a híveik által remélt eredményeket. Igaz, hozzájárultak a sztálinista rend fellazításához, és előkészítették a gazdasági élet sok szereplőjét az igazi piacgazdaság mentalitásának befogadására. De nem sikerült elérni az ennél sokkal ambiciózusabb célt. Nem jött létre olyasfajta „harmadik út”, amely bebizonyította volna gazdasági fölényét mind a sztálini szocializmussal, mind pedig a modern kapitalizmussal szemben, s amely képes lett volna önmagát stabilizálni, saját lábán tartósan megállni.

A „piaci szocializmus” eszméi nem tűntek el, és számítani kell arra, hogy újra és újra felerősödnék. Ehhez azonban hozzátehetem: még ha újra befolyásra tennének is szert ezek a gondolatok, megint csak kudarcot fognak vallani.

További predikció: a posztiszocialista országokat hosszú ideig *duális gazdaság* fogja jellemezni. Egymás mellett él majd az állami és a magánszektor.

A dinamika legfontosabb meghatározója a magánszektorban kibontakozó *vállalkozás*. Gyors evolúció indult a *kis- és közepes* méretű vállalatok körében. Elsősorban a szolgáltató ágazatokban, a bel- és külkereskedelemben, az építőiparban és a

1. A fenti írás az European Academy budapesti ülésén 1992. június 17-én elhangzott Erasmus-előadás alapján készült.

2. Saját gazdaságpolitikai ajánlásaimat a posztiszocialista átmenet kezdetén foglaltam össze; (1989) munkám volt az első ebben a tárgykörben megjelent könyv. Jelen előadásomban nem térek vissza korábbi javaslataimra, mert kizárólagos célom a további fejlődésre vonatkozó predikció.

A normatív irodalom és ezzel együtt az első két évben szerzett gyakorlati tapasztalat kitűnő áttekintése található az ENSZ Európai Gazdasági Bizottságának (1992) jelentésében.

3. A szocialista rendszer működését megjelölés alatt álló könyvem elemzi részletesen.

4. Lásd L. Von Mises [1920] (1935) és F. von Hayek, szerk. (1935).

pénzügyi ágazatban viharosan gyors a magánszektor növekedése, de az iparban is nő a magánszektor súlya.

Az országok méretétől függően tízezer- vagy százezerszámra vagyunk tanúi új „start-up”-oknak, újonnan létrejövő magánvállalkozások keletkezésének. Eleinte ritkábban, később már gyakrabban bukkannak fel hazai nagy befektetők, akik már az addig végbement belső felhalmozásból merítenek. Abban a társadalomban, amelyből a szocialista rendszer korábban szinte kiiktatta a középosztályt, s leállította-visszavetette a polgárosodást, most kifejlődik egy széles új középosztály; benne egy új „business class”, a vállalkozók, tulajdonosok és üzleti menedzserek széles rétege.

Ezt a folyamatot végigkíséri, és fel is erősítheti a külföldi tőke beáramlása, köztük sok esetben tekintélyes nagyvállalatok és bankok, multinacionális korporációk bekapcsolódása. Az új „business class” kezdettől fogva összefonódik a nemzeti határokon kívüli gazdasági élettel.

Az így kifejlődő magánszektor már most is igen tarka képet mutat: egymás mellett, egymással elkeveredve és összefonódva látunk kis-, közepes és nagyvállalatokat, elmaradott, „balkáni” színvonalú és szupermodern üzemeket, törvényes, illetve félig és egészen törvényen kívül működő szervezeteket. A végbemenő folyamat leginkább valamiféle sejtburjánzáshoz vagy egy dzsungeli ezerszínű vegetációjának rohamos kifejlődéséhez hasonlítható.

Eközben folyik az állami szektor összehúzódása, amíg csak össze nem szűkül a fejlett tőkés országokban szokásos szerény hányadra. A zsugorodás sokféle formában megy végbe. Egy része magánkézbe kerül, eredeti formában vagy reorganizáció után. Ez a tulajdonváltás bekövetkezhet oly módon, hogy az állam eladja a tulajdonát, vagy ingyen átadja meghatározott lakosságcsoportoknak (például a szóban forgó vállalat dolgozóinak, vagy azoknak, akiket korábbi konfiskálásokért kárpótlásban kíván részesíteni, vagy mindazon állampolgároknak, akik egy majdnem ingyenes privatizációs akcióhoz csatlakoznak). A különböző privatizációs sémákat egymás mellett vagy egymással kombinálva is alkalmazhatják.

A szorosan vett „privatizáció” mellett más formákban is végbemegy az állami szektor szűkülése. Egyes állami vállalatokat bezárnak; mások fennmaradnak, de méretüket tartósan csökkentik, egyes részlegeiket eladják vagy megszüntetik. Sok vállalatnál „dekapitalizáció” megy végbe, folyamatosan felélik vagyonuk számotevő részét. Nézzünk szembe még egy jelenséggel: az állami vagyon egy részét, főként annak szellemi tőkéjét, *ellopják*; többnyire informálisan, a jogi szabályozás réseit kihasználva. Az állami szektor összehúzódása lassan, sok veszteségtől és sok ember szenvedésétől kísérve, nem is egy vonatkozásban szégyenteljesen megy végbe. Eközben az állami szektor tovább élő része elég alacsony hatékonysággal működik. Remélhető, de korántsem biztos, hogy ami végül is megmarad belőle, az az öt körülvevő magángazdaság nyomására javítja majd hatékonyságát.

Az elmondottak alapján kétféle kalkuláció végezhető. Az egyik a szűk értelemben vett privatizáció sebességére vonatkozik: az induló állami szektor mekkora hányada megy át évenként magánkézbe. Ez a folyamat előreláthatólag sokáig tart. Van azonban egy másik, sokkal szélesebb alapokon nyugvó, és megítélésem szerint ennél sokkal fontosabb kalkuláció. Ebben számba vesszük a magánszektor növekedését, ideértve mind az új „start-up” vállalkozásokat, mind pedig a privatizált ex-állami szervezeteket. Ezzel szembeállítjuk az állami szektor szűkülését, bármilyen formában megy is végbe: privatizálás, likvidálás, termelésesökkenés vagy vagyonejtulajdonítás révén. E kétféle, ellentétes előjelű dinamika *együttesen* néhány

év alatt elvezethet oda, hogy a magánszektor részaránya nagyobbá válik, mint az állami szektoré. Elképzelhető például, hogy Magyarország már a következő néhány év alatt eljut a magánszektor túlsúlyához. Más országokban más lesz a sebesség, de mindenütt elsősorban e kétféle folyamat *egymáshoz viszonyított dinamikája* határozza majd meg a magángazdaság kifejlődéséhez szükséges történelmi periódus hosszát.

A tanulmányok sokat tehetnek e folyamatok felgyorsításáért; vagy megfordítva, ügyetlenkedésük és tehetetlenségük következtében lassúbbá és kínosabbá válhat a tulajdonviszonyok átalakulása. Végző soron azonban valószínűtlen, hogy a kormányzati politika bármely baklövése „leblokkolná” a tulajdonváltást. A kapitalista fejlődés ereje nem utolsósorban abból ered, hogy alapjában véve *magától* megy végbe, nem pedig állami utasításra.⁵ (Murrell, 1992; Poznanski, 1992)

A makro-disequilibriumok újratermelése

A politikai fordulat után az új rezsím súlyos makro-egyensúlyzavarokat örökölt elődjétől. Főképpen a következő négyféle disequilibrium mutatkozik: *krónikus hiány, nyílt vagy visszazsoritott infláció, költségvetési hiány és külföldi adósság*. A felsorolt négyféle baj közül kettő vagy három, sőt esetleg mind a négy egyszerre és egymással összefonódva, egymást felerősítve támadja a gazdaság szervezetét.⁶

A posztoszocialista országok egyikében-másikában olyan súlyosak e makrozavarok, hogy nincs is más választás, mint a stabilizációs rendszabályok egy nagyobb csomagját egyszerre bevezetni, ami súlyos megrázkódtatást okoz a társadalomban. Más országokban a kormányzat választhat a radikálisabb és gyorsabb vagy a fokozatos és lassúbb stabilizációs stratégia között, s ilyenkor a politikai ellenállástól való félelmében többnyire az utóbbi mellett dönt.

A legtöbb szakértő egyetértene a következő prognózissal:

Jók a kilátások a szocialista rendszer egyik legkínosabb kísérőjelenségének, a krónikus és általános *hiánynak* a kiküszöbölésére. Számos intézkedés együtttvéve vezet el ehhez: a magánszektor gyors növekedése, a szabad vállalkozás, az import liberalizálása lehetővé teszi a kínálat oldalán a túlkereslet gyors kielégítését. Ugyanakkor az árak felszabadítása, a restriktív monetáris politika, a pénzügyi fegyelem erősítése, esetleg a bérelemelések szabályozása korlátozza a keresletet. Magyarországról például már napjainkban is elmondható: immár nem minősíthető krónikus hiánygazdaságnak, legfeljebb részleges hiányok tapasztalhatók a gazdaság egyik vagy másik szegmensében. A régió jó néhány más országa nem tart még itt, de előreláthatólag a nem túl távoli jövőben mindegyik képes lesz a hiánygazdaság felszámolására.

Sokkal több ok van borúlátásra az *inflációt*, és ennek fő gerjesztőjét, a *költségvetési hiányt* illetően. Az infláció leállítása, de még radikális lassítása is drámai intéz-

5. A posztoszocialista átmenettel foglalkozó közgazdászok és szociológusok körében vita folyik a piacosodás és a tulajdonviszonyokat átalakító folyamatok természetéről. A magam részéről azokkal értek egyet, akik hangsúlyozzák: a társadalom mélyreható átalakulása a koordinációs mechanizmusok és a tulajdonformák területén nem valószínűsíthető meg ugrásszerűen,

agresszív állami rendszabályokkal, hanem az szükségképpen szerves fejlődésként, evolutív úton megy végbe. Hasonló nézetek találhatók P. Murrell (1992) és K. Poznanski (1992) írásaiban.

6. A kelet-európai régió makrohelyzetét elemzi, és a kérdés irodalmáról széles körű szemlét ad a már említett ENSZ (1992) jelentés.

kedéseket követel: a költségvetési kiadások keménykezű csökkentését, a hitelek megszorítását, a nominális jövedelmek növekedésének lefékezését. Lehet, hogy sikerül időleges eredményeket elérni, és az infláció ütemét lényegesen leszorítani. Csakhogy ez rendszerint együttjár a termelés visszaesésével, és ezzel együtt a munkanélküliség megjelenésével, majd mind nagyobb mérvű növekedésével. Ennek következtében újra és újra nyomás nehezedik a monetáris és fiskális politikára, hogy hozzon a recessziót leállító, a növekedést újraindító, a munkanélküliséget enyhítő intézkedéseket — ezek azonban újból inflációt generálhatnak. Ezért állandóan fennáll a veszélye annak, hogy az egyszer már lelassított vagy teljesen lefékezett infláció újra és újra felgyorsul.

Ha viszont a kormányzat nem inflációs módszerekkel, a bankóprés működtetésével vezdi a költségvetési hiányt, hanem kötvények kibocsátásával, akkor ezzel kiszoríthatja a hitelpiacról a magánbefektetést, ami visszatartja a recesszióból való kilábalást. Egy másik lehetőség: külföldi kölcsönnel fedezni a költségvetési hiányt — ekkor viszont a külföldi adósság növekszik.

A fentiekben már többször érintettem a *munkanélküliség* problémáját. Az előző rendszer, bármilyen egyéb súlyos bajokat idézett is elő, képes volt tartósan teljes foglalkoztatottságot biztosítani, sőt állandósult a munkaerőhiány. A gazdasági rendszerváltozás egyik fájdalmas kísérőjelenségeként fordulat megy végbe a munkaerőpiac helyzetében; a túlkereslet átsap túlkinálatba; a munkaerőhiány munkanélküliségbe. Ez többféle tényező együttes következménye. A termelés visszaeséséhez vezethet, amint azt már említettem, az antiinflációs politika. Számos üzem termelésének csökkentését vagy teljes leállítását idézi elő az alkalmazkodás a belső kereslet szerkezetéhez, valamint a külkereskedelem átrendeződése, a szocialista országokat összebilincselő KGST összeomlása. A privatizáció, de még az állami szektorral szemben támasztott erőteljesebb jövedelmezőségi követelmények is arra készítik a menedzsereket, hogy felszámolják a kapun belüli munkanélküliséget — s a kapun kívülre helyezik létszámuk számottevő részét. Valamennyi felsorolt tényező külön-külön is munkanélküliséget idézhet elő, amit azután felerősítenek a továbbgyűrűző hatások. Ha az egyik ponton csökken a termelés, akkor ezzel együtt csökken a kereslet, ami a másik poton a termelés további csökkenéséhez vezet — és így tovább.

Az elmondottakból két predikció következtethető. Az egyik: a gazdasági rendszer átalakulása nyomán végképpen *megszűnik a krónikus munkaerőhiány*, és bizonyos fokú strukturális munkanélküliség állandósul. A másik: hosszúra elnyúló recesszióra kell számítani, ami feltehetően még több éven át a jövődjő hosszú távú átlagnál, a „normál munkanélküliségnél” jóval nagyobb munkanélküliséget fog előidézni.

A fejlett ipari országok gazdaságpolitikája a konjunktúrahullámzás során ismételtelen szembesül egy nehéz dilemmával: a munkanélküliség elleni fellépés inflációt gerjeszthet, míg az infláció letörése növelheti a munkanélküliséget. Ez akkor is nagy probléma, ha felvetődésekor aránylag alacsony az inflációs ráta. A posztoszocialista országokat ugyanez a dilemma gyötri, de sokkal kedvezőtlenebb feltételek között, hiszen már a kiindulópontban, a politikai fordulat idején súlyos nyílt vagy visszaszorított infláció sújtja a gazdaságot. A társadalom rettenetes csapdákban vergődik: bármelyik nagy baj ellen próbál fellépni, ezzel súlyosbíthatja a másik bajt. Nem kedvezőek tehát a kilátások a makrogazdasági stabilitásra és egyensúlyra. Tartani lehet attól, hogy a társadalom belső feszültségei, amelyek jelentős részben éppen a gazdasági bajok következtében alakulnak ki, még inkább visszaretten-

tik a kormányokat áldozatvállalást követelő, kemény és következetes politika folytatásától. Valószínűbb az, hogy a kormányok inkább a problémák megoldásának halogatását, a „keresztülevickélés” politikáját választják. Ennek következtében a makro-egyensúlyzavarok még hosszú ideig gyötörni fogják e társadalmat.

A jogállam kifejlődése

A magántulajdon uralkodó szerepén alapuló piacgazdaság nem tud működni megfelelő jogi infrastruktúra nélkül. Garantálni kell a magántulajdon biztonságát, ki kell kényszeríteni a magánszerződés betartását, és védeni kell a vállalkozásokat és az állampolgárokat a bürokrácia önkényes beavatkozásai ellen. Emellett szükség van a gazdaság számos szegmensének állami felügyeletére vagy regulálására, elsősorban olyan területeken, ahol a magánszerződés végrehajtásának és az egyéni vállalkozás tevékenységének a piaci tranzakcióban közvetlenül részt vevő feleken túlmenő *externális hatása* van. Számos ilyen állami feladat van, a bankok és biztosító-intézetek felügyeletétől a monopolelleses törvények végrehajtásán át a környezetvédelemig.

Megalapozottnak tűnik a következő prognózis: a posztoszocialista országokban okvetlenül ki fog épülni a modern piacgazdaság jogi infrastruktúrája, mert azt kiköveteli magának az átalakuló gazdaság. A folyamat azonban eléggé vontatottan megy majd végbe. Az állami aktivitás három szintjét különböztethetjük meg e jelenség elemzésekor.

Az első a *törvényalkotás*. Ez is hosszadalmasnak ígérkezik; korábbi törvények tucatjait kell újakkal helyettesíteni, olyan körülmények között, amikor menet közben képződnek ki a modern piacgazdaság szabályozásához értő jogászok, és amikor a parlament tagjai maguk is gyakorlatlanok a jogállamban végzett törvényhozói munkában. A nehézségek ellenére e feladat oroszlánrésze néhány év alatt elvégezhető.

A második szint a *törvények végrehajtásának kikényszerítése*. Ez még nehezebbnek ígérkezik. A bíróságoknak, ügyészeknek, ügyvédeknek, a vállalatok jogi tanácsadóinak újra kell tanulniuk szakmájukat. Azok, akik gazdasági ítékezéssel foglalkoznak, máris túlterheltek; a perek elhúzódása csökkenti a törvények és a szerződések tekintélyét.

Végül a harmadik szint: az *állampolgár mentalitásának átalakulása*. Talán ez ígérkezik a legnehezebbnek és leghosszadalmasabbnak. A korábbi illegitim rendszer kiölte az emberekből a törvény őszinte tiszteletét; ehelyett csupán a kiszámíthatatlan repressziótól való félelem szorítása hatott. Hasonlóképpen hiányzott a magánszerződés tisztelete; a gazdasági életben az emberek szinte természetesnek vették, hogy az adott szót nem kell betartani, az adósságot nem kell megfizetni. Valóságos elismerést arathatott az, aki ügyesen kijátszott egy-egy jogszabályt, hiszen ez volt a túlélés egyik eszköze. Sokáig fog tartani, amíg a közmorál változik ebben a tekintetben; amíg eljutunk oda, hogy megvetés sújtja a szabálysértést, a közbizalommal történő visszaélést, az adócsalást, az üzleti tisztességtelenséget és a korrupciót.

A demokratikus intézmények fejlődése

Közismertek azok a felületes szlogenek, amelyek túlfentül egyszerűnek képzelik a piacgazdaság és a demokrácia közti kapcsolatot, holott valójában eléggé bonyolult az interakció közöttük. Három megfigyelést szeretnék előadni.

● *Első megfigyelés.* A szocialista rendszerből a magántulajdonú piaci gazdaságba való átmenet szükséges feltétele a kommunista párt politikai monopóliumának megszüntetése. Nem általánosságban totalitárius vagy autokratikus politikai formákról, hanem az egypártrendszer egy speciális változatáról van itt szó. Arról a rendszerről, amelyben a hatalmi monopóliumot élvező uralkodó párt *antikapitalista* ideológiát és programot vall. Az antikapitalizmus az ideológiának és a programnak nem valamiféle másodlagos-harmadlagos eleme, hanem a legfontosabb célt tartalmazza. Hiteles tanúvallomást idézek, a Kommunista Kiáltványt: „... a kommunisták ebben az egyetlen kifejezésben foglalhatják össze elméletüket: a magántulajdon megszüntetése”. (Marx–Engels, 1848, 453. o.) Ez az egyszerű magyarázata annak, miért volt valamennyi 1989–1990 előtti reform felemás és következtelen. A kommunista párt politikai monopóliumának megszüntetése megteremtette a magántulajdonon alapuló piacgazdaság kiépülésének fundamentális feltételét. Amint ez a feltétel teljesül, és ezzel eltávolították a piacgazdaság felé irányuló átmenet útjából a legfontosabb úttorlaszt, az átalakulási folyamat teljes bizonyossággal és feltartóztathatatlanul elindul. (Lásd a fenti gondolatmenet keretében ismertetett 1. és 2. tendenciát.)⁷

A kommunista párt politikai monopóliumának felszámolása *megnyitja az utat* a demokratikus intézmények kiépítéséhez: a pártok közötti versengéshez, a szabad választásokhoz, valóságos hatalommal rendelkező parlament létrejöttéhez, a parlamenti többségen alapuló kormányzáshoz és így tovább. A kommunista párt egyeduralmának megdöntése azonban önmagában még nem *garantálja* a demokratikus intézmények teljes kifejlődését, megérését és stabilizálódását.

● *Második megfigyelés.* Minden parlamentáris demokrácia magántulajdonon alapuló piaci gazdaság. Ez alól nincsen kivétel. Nem létezik parlamenti demokrácia magántulajdonon alapuló piacgazdaság nélkül. Ettől még a különböző parlamenti demokráciák gazdasági számos vonásukban különbözhetnek egymástól. Például az egyikben nagyobb, a másikban kisebb a köztulajdonú szektor – de egyikben sem válik a köztulajdonú szektor a gazdaság uralkodó, túlnyomó súllyal rendelkező szektorává. Az egyikben nagyobb, a másikban kisebb az állami redisztribúció szerepe – de mindegyikben a piac marad a gazdasági tevékenységek fő koordinátora és integrátora.

A demokratikus intézmények szilárdságához szükség van *az egyén szabadságának és autonómiájának biztosítékaira.* A legfontosabb ezek közül a *magántulajdonhoz való jog és a magánszerződés védelme.* Ahol az állami szektor uralkodik vagy szinte kizárólagos szerephez jut, ott az egyéni munkavállaló számára megszűnik az „exit” lehetősége, hiszen végeredményben egyetlen munkaadó van, az állam. Az átfogó állami tulajdon elkerülhetetlenül elvezet a totalitárius politikai rendszerhez.

● *Harmadik megfigyelés.* Nem minden magántulajdonon alapuló piacgazdaság demokrácia. Ez a gazdasági forma összefér a diktatúra és más autokratikus formák számos változatával. Gondoljunk csak Hitler birodalmára, a latin-amerikai katonai diktatúrákra, vagy a második világháború utáni első évtizedek Dél-Koreájára. Sőt, egyik-másik diktatúra igen hatékony, és gyorsan növekvő gazdasággal kapcsolódhat össze. A posztoszocialista régióban nem is egyszer fejtik ki (ha nem is nyomatásban, de bizalmas körben) a következő nézetet:

Kifejezetten előnyös lenne, ha a szocialista rendszerről a kapitalista piacgazdaságra történő átmenetet egy autokratikus politikai rezsim vezényelné. Az átme-

net anarchiával jár, ezért „törvényre és rendre” van szükség, amit csak egy keménykezű kormányzat biztosíthat. Az átmenet társadalmi feszültséget idéz elő, márpedig az átmenet sikere érdekében nem szabad visszariadni áldozatokat követelő gazdaságpolitikától. Ez is egy keménykezű, a tömegek esetleges ellenállását erőszakkal letörő kormányzat mellett szól. E nézet híveinek példaképe Pinochet Chiléje.

Nem akarom tagadni, hogy a fenti gondolatmenetnek van racionális eleme. Létezhet, különösen forradalmi mélységű, nagy társadalmi átalakulás idején, egyfajta átváltás (trade-off) a növekedés üteme és a demokrácia kiteljesedése között. Nem biztos azonban, hogy ez minden körülmények között fennáll – reméljük, hogy a kelet-európai régióban minél kevesebb ország minél ritkábban kerül e keserves választás elé –, de a dilemma elől nem térhetünk ki. Hadd tegyek ezen a helyen egy személyes hitvallást. Ha ilyen választásra kényszerülnék, akkor inkább ragaszkodni kívánok a demokráciához, s annak nemcsak eddig megszerzett vívmányaihoz, hanem továbbfejlődéséhez is – még akkor is, ha szerényebb gazdasági eredményekkel kell fizetnünk. Adódhat olyan helyzet, amikor valamennyiünknek szembe kell néznie ezzel az alapvető értékválasztással –, s jó, ha ki-ki előre átgondolja saját álláspontját.

Térjünk azonban vissza az elkanyarodás után a normatív megközelítésről a *pre-diktatúrá*. Noha az előző négy tendenciát is fenntartásokkal és nem teljes bizonyossággal adtam elő, itt kénytelen vagyok még több fenntartást kimondani. Lehetőséges, hogy egyik vagy másik ország töretlenül fog előrehaladni a demokrácia kiteljesedése felé. Nem zárható ki azonban az sem, hogy a demokrácia intézményeit elfojtják, félig vagy egészen autokratikus rezsimek jönnek létre, diktatúrák alakulnak ki. Minél tartósabbak és élesebbek a társadalmi feszültségek, annál inkább fennáll ez a veszély. A demokrácia híveinek minden egyes posztoszocialista országon belül, de a nemzetközi közösségnek is ébernek kell lennie a demokrácia védelmében.

A nemzeti közösségek újradefiniálása

A szocialista rezsim elfojtja a nemzeti problémát. *Létezett* a probléma a múlt rendszerben is, de soha sem vitatták meg nyíltan és őszintén. Legfeljebb a diktatúra felpuhulása idején kezdett itt-ott előtörni; de még akkor is csak félig mondhatták ki az emberek nézeteiket.

1989–1990-ben azután összeomlott a kommunista rendszer Kelet-Európában; s ami ebben a tekintetben a legfontosabb: előbb lényegesen meggyengült, majd szétesett a Szovjetunió. Ezzel kapcsolatban először is a *vívmányokat* kell kiemelni. Nagyszerű és felemelő az a tudat, hogy helyreállt a kelet-európai országok és az egykori szovjet tagállamok nemzeti szuverenitása. Majdnem fél évszázados német, majd szovjet megszállás után most végre nem tartózkodnak egész sor szu-

7. Érdemes elgondolkozni a fenti összefüggésen a kínai reform perspektíváinak elemzésekor. Az ottani reformfolyamat még érhet el eredményeket, de előbb-utóbb beleütközik a fő úttorlaszba, nevezetesen a kommunista párt

egyeduralmába. A magánszektornak szüksége lesz politikai reprezentációra. Logikai és történelmi abszurdum lenne azt feltételezni, hogy sikeresen befejeződik a kapitalizmus felépítése a kommunista párt vezetésével.

verén állam területén idegen csapatok. (Bár mindjárt hozzá kell tenni: ez alól most is vannak kivételek.)⁸

A most kialakult új helyzetnek számos implikációja van. Itt most csak a gazdasági hatásokat említem. Egymással ellentétes tendenciák figyelhetők meg a fejlett ipari országokban és a posztoszocialista régióban. (A rövidség kedvéért, de földrajzi szempontból nyilván pontatlanul, nevezzük az OECD-országokat Nyugatnak, a posztoszocialista országokat pedig Keletnek.) Nyugaton fokozatosan felerősödtek a *centripetális erők*. A nemzeti gazdaságok a közösség, harmonizálás és integráció irányába fejlődnek. Mind inkább szabaddá válik az áruk, a tőke, a pénz, a munkaerő és a tudás áramlása az egykori államhatárokon át. Ezzel szemben Keleten hirtelen rendkívüli mértékben felerősödtek a *centrifugális erők*. A korábbi nagyobb, szupranacionális egységek szétestek; mozgás látható a széttöredezés és elkülönülés irányában. Örözt, gazdaságilag eltörlesztett államhatárok keletkeztek ott is, ahol ezek korábban nem voltak, vagy kevéssé szereztek nekik érvényt.

Aki szűken vett közgazdasági szempontból értékeli ezt az utóbbi tendenciát, annak el kell szomorodnia. Technokratikus-közgazdasági kritériumok szerint ítélve a nagyobb léptékű integráció hatékonyabb, mint a fragmentáció, a szétesés egymással kevéssé kooperáló, félig-meddig elzárkózó kis nemzetgazdaságokká. Akárcsak az erőforrások szabad allokációjának szinte minden egyéb akadálya, a kialakuló új helyzet feltehetően csökkenti a gazdasági erőforrások jó kihasználását.

Ezúttal azonban nem ebből a nézőpontból ellenzem a változásokat. Predikciókat szeretnék megfogalmazni és nem ajánlásokat. Ezért a legfontosabb, hogy *megért-sük*, ami körülöttünk végbemegy.

Úgy tűnik, elkerülhetetlen, hogy a nemzeti közösségek először is újradefiniálják önmagukat, és csak *ezután* kerülhet sor szupranacionális egységek kialakulására vagy a már meglévőekhez való csatlakozásra. A szupranacionális közösségekhez való csatlakozásra (legyen szó itt monetáris unióról, vámunióról, a munkaerő és/vagy a tőke szabad mozgásának megengedéséről vagy ezeken túlmenő, még teljesebb integrációkról) csak önként kerülhet sor, amikor egy-egy állam legitim kormányszata maga mögött tudja saját népének támogatását. Nagy hiba lenne a centripetális mozgásokat, különböző fokú és típusú integrációkat kívülről rákényszeríteni egyik vagy másik országra, amely most kezdi igazán szuverénnek érezni magát.⁹ (Illés—Mizsei—Szegvári, 1991; Kenen, 1991) Gondoljunk vissza az elmúlt évtizedek történelmére. Egyfelől: a KGST azért omlott össze, mert a Szovjetunió rákényszerítette a többi kelet-európai országra. A Szovjetunió és Jugoszlávia is azért esett szét, mert sok szempontból mesterkélten teremtmény volt, amit egyetlen represszióval ültettek a szuverenitásra áhító kisebb közösségek nyakára. Másfelől: az Európai Gazdasági Közösség azért szilárdult meg, és azért tud az eddiginél is átfogóbb integráció felé haladni, mert a kezdet kezdetétől fogva fokozatosan és szervesen fejlődött; szuverén államok legitim kormányai önként adták fel lépésről lépésre szuverenitásuk egy-egy komponensét.

Az elmondottakból következik: még hosszú ideig erős lesz a szeparáció és széttöredezés tendenciája, s gyenge a regionális kooperáció tendenciája, annak ellenére, hogy az utóbbi mellett meggyőző közgazdasági érvek hozhatók fel. De még ezen az általános predikción belül is többféle forgatókönyv képzelhető el. A kedvezőbb az, ha a szeparációk, az egymástól való eltávolodások és elzárkózások békésen és civilizált megegyezések révén mennek végbe. A félelmetesebb eshetőség: a helyi háborúk a térképek újrajrészolása érdekében. És ahol nem is kerül sor háborúra, ott is állandósulhat az államközi feszültség: a szomszédos országok közötti

ingerült viták, a szomszéd állam területén élő nemzeti kisebbségek iránt tanúsított méltánytalan bánásmód miatti tiltakozások és a bírálatok dühödt visszautasítása, a szuverenitás szorongó féltése. Ezek a jelenségek, amelyek jól ismertek a kelet-európai régió évszázados történelméből, konzerválják a kölcsönös bizalmatlanságot, és alááshatják a regionális kooperáció esélyeit.

Nézetem szerint kívánatos lenne, ha felgyorsulna a posztoszocialista kelet-európai országok „európaizálása”. Vannak azonban objektív nehézségek. Az Európai Közösségnek sokféle normája van, a gazdasági élet jogi szabályozásától a minőségi szabványoktól át a vámtarifáktól és adókulcsokig. Sokáig eltart, míg egy-egy posztoszocialista ország jogrendszere és gazdasági élete valamennyi aspektusban harmonizálható az európai normákkal.

Emellett tisztán látnunk kell, hogy számottevő az *ellenállás*, amely nem érhető tetten a nyilvános hivatalos retorikában, hanem burkolt formákban, tolvajnyelven, és a tényleges változtatások lassításában nyilvánul meg. Kelet-Európában befolyásos csoportok keltenek hangulatot a nemzetietlen „nyugatisodás” ellen; bizalmatlanságot szítanak az „idegen” tőkével szemben; a nemzeti érzésre appellálnak, ha a nemzetközi szervezetek szigorú követelményeket támasztanak az egyes országok gazdasági teljesítményével kapcsolatban. Gyakori az ellenérzés nyugati körökben is. Ki akarná a munkaerő szabad mozgását az államhatárok között, ha ez új népvándorlások előtt emelné fel a sorompókat? Az üzleti világ szívesen tekint a *keleti export* felé, ha az jövedelmezőnek bizonyul, de nem szívesen nyitja meg piacait az onnan érkező *import* előtt.

Mindez megmagyarázza, miért számítok arra, hogy az „európaizálódás”, az európai közösségbe és annak intézményeibe való szerves és egyenjogú integrálódás vontatottan fog végbemenni.

A jólét egyenlőtlen emelkedése

Hogyan érintik az eddig tárgyalt tendenciák az emberek életét? Az előző rendszer alacsony életszínvonalat alakított ki. Az embereket a krónikus hiány sújtotta. Ez azonban teljes foglalkoztatással párosult és szerény mértékű társadalmi-gazdasági biztonsággal. Bizonyos fokú egyenlőség nyomta rá a bélyegét a társadalomra. A kiváltságosok rétege aránylag szűk volt. A többi ember, ha nem is élt egyformán, de azért anyagi életszínvonaluk be volt szorítva egy középszerű, szürke sávba.

Most, amikor a posztoszocialista társadalom nagy átalakulással elmozdul korábbi állapotából, előreláthatólag emelkedni fog az átlagos anyagi jólét. Erre azonban nem azonnal kerül sor; a gazdasági nehézségek, amint azt a 3. tendencia elemzésekor kifejtettem, jó ideig inkább stagnálást, sőt abszolút visszaesést idézhetnek elő

8. A balti államokban most is számottevő külföldi haderő tartózkodik, amely a Szovjetunió funkcióinak egy részét átvevő Független Államok Közösségének katonai vezetése alá van rendelve.

Az egykori Jugoszlávia területén folyó háborúban kérdésessé váltak az újonnan létrejött államok határai. Amennyiben adottnak tekintjük

a régi határokat, akkor ott is több új, önmagát szuverénnek tekintő állam földjén tartózkodik megszállóként idegen csapat.

9. A posztoszocialista országok közötti külkereskedelem és gazdasági együttműködés problémáiról lásd Illés Iván, Mizsei Kálmán és Szegvári Iván (1992) cikkét és P. Kenen (1991) tanulmányát.

a lakosság átlagos anyagi fogyasztásában. Mindez azonban csak az *átlagra* vonatkozik; ez pedig statisztikai kategória, amit az egyén nem él át közvetlen élményként.

Van, aki már az átmenet kezdetétől fogva a nyertesek közé tartozik. Elég széles réteg sorolható ide; főként azok, akiknek tevékenysége tulajdonosként, menedzserként, sőt többnyire akár egyszerű alkalmazottként is magánvállalkozáshoz kapcsolódik. Ehhez még hozzá kell tenni: e rétegen belül egy szűkebb csoport látványosan és viharos sebességgel gazdagszik meg. Ugyanakkor igen nagy tömegek életszínvonala süllyed; kinél kisebb mértékben és lassan, kinél pedig nagy mértékben és gyorsan.

A piacgazdaság olyan rendszer, amelyben az egyén élete sokkal nagyobb mértékben függ saját teljesítményétől és a jószerecsétől, mint a szocialista rendszerben. Ugyanakkor sokkal kisebb hatással van az egyén életére az állam, amely a szocialista rendszerben paternalisztikus szerepet vállalt. Mindazok, akik a rendszerváltást megítélik, saját értékrendszerüknek megfelelően előnynek vagy hátránynak minősíthetik majd azt, hogy az egyén szerepe radikálisan nő, az állam pedig csökken az egyéni sorsok alakításában. E tendencia érvényesülése pedig magával hozza az egyéni anyagi jólétnek a korábnál sokkal nagyobb mérvű szóródását, vagyis az *egyenlőtlenség* növekedése várható.

A régió minden kormánya és valamennyi parlamenti pártja hangsúlyozza *szociális biztonsági háló* fenntartásának, vagy ahol ez még alig fejlődött ki, a háló létesítésének szükségességét. Egyes komponensei a legtöbb posztoszocialista országban máris működnek, például a nemzeti egészségügyi szolgálat és a munkanélküliek segélyezése. De meg kell vallani: e hálókön sok a szakadás. Szó sincs arról, hogy a szocialista rendszer érett jóléti államot hagyott volna örökségül. Felemás, torz, „koraszülött” jóléti államok ezek. Az örökölt jogrend olyan jóléti feladatokra kötelezi az államot, amelyeket alacsony gazdasági fejlettségük következtében képtelenek kellő minőségben ellátni. Igen széles a nyugdíjrendszer, de a nyugdíjak jórésze csak nyomorszínvonalat biztosít; mindenki jogosult ingyenes egészségügyi ellátásra, de az egészségügyi szektor súlyosan elmaradott. A jóléti állam leginkább kifejlett formája Skandináviában található, ahol évtizedes töretlen gazdasági fejlődés után kezdtek hozzá intézményeinek megszervezéséhez és az állam törvényes kötelezettségvállalásainak törvénybe iktatásához. (Lindbeck, 1990) Súlyos és tartós problémának ígérkezik a posztoszocialista régióban az állam által vállalt jóléti kötelezettségek teljesítése, recesszió, infláció és nagy külföldi adósságteher, azaz tartós makro-disequilibriumok közepette.

Mindezek miatt számítani lehet arra, hogy hosszú időn át nagy elégedetlenség lesz széles néprétegek körében, a stagnáló vagy visszaeső anyagi életszínvonal és a hirtelen rájuk zúduló munkanélküliség és társadalmi bizonytalanság miatt. Nehéz lesz ilyen körülmények között újabb áldozatok vállalását kérni. Emiatt is elhúzódik a makro-disequilibriumok kiigazítása, arról nem is szólva, hogy az elégedetlenség veszélyekkel járhat a demokrácia megőrzése szempontjából.

Összefoglaló megjegyzések

Hét tendenciát soroltam fel; ezek ugyan nem fedik le a várható változások összességét, de kiemelik azokat, amelyeket a legfontosabbnak vélek. Amint azt a bevezetőben hangsúlyoztam: nem dolgoztam ki fatalisztikus proféciát. Felvázoltam alternatív megoldásokat és választási dilemmákat, hozzátéve: milyen választást tartok a legvalószínűbbnek (ami természetesen megkülönböztetendő attól,

hogy mit látnék a legszívesebben). Nincsen predeterminálva a változások sebessége sem, legfeljebb annyi mondható el nagyobb határozottsággal, hogy az átalakulás hosszú időt, egész *történelmi korszakot* vesz majd igénybe. Már csak azért sem lenne jogosult a fatalizmus, mert világosan látszik, milyen tényezőktől függ a változás iránya és sebessége:

- Függ a kormányok bölcsességétől vagy ostobaságától, hatékonyságuktól vagy tehetetlenségüktől. Erasmus azt javasolta az uralkodóknak és más vezető tisztviselőknek, hogy „*zárkózzanak el az olyan rossz tanácsadóktól, mint az ambíció, a harag, a kapzsiság és a talpnyalás*”. (Erasmus, 1516) Meglátjuk, mennyire lesznek képesek ellenállni e kísértéseknek.
- Függ az ellenzéki erőktől; attól, hogy azok destruktívak-e és populista demagógiával akarnak-e hatalomra kerülni, vagy mértéktartóak és konstruktívak.
- Függ a társadalmi környezettől; fegyelmezett-e a lakosság, képes-e vállalni a hosszán tartó áldozatokat.
- Függ a külvilág segítségétől, annak mértékétől és formáitól.

Pesszimista vagyok-e vagy optimista? Ami a legközelebbi éveket illeti, egyik sem. Túlságosan sok a bizonytalanság a tekintetben, hogy a felsorolt hét tendencia együttvéve a jelenségek milyen konstellációját állítja elő. Lesz olyan ország, amelyben a körülmények a nagy többség számára elviselhetőek, s egy kisebb csoport számára mind kedvezőbbek lesznek, s ezért ott lesz esély a fokozatos általános javulásra. Más országokban talán súlyos megrázkódtatásokra, vagy éppenséggel társadalmi robbanásokra is sor kerülhet.

Hosszú távon határozottan optimista vagyok. Az a rendszer, amely végül is kiformálódik, nem lesz „jó társadalom”. Tele lesz fogyatékosokkal, visszataszító vonásokat is fog mutatni, de még így is fölényben lesz, mind anyagi teljesítményét, mind pedig az emberi jogok biztosítását tekintve, a korábbi szocialista rendszerrel szemben. Hosszú távon optimista vagyok, mert igen erősek azok a spontán belső tendenciák, amelyek még akkor is ebbe a kedvező irányba terelik a változásokat, ha netán nem a legjobb kezekben van a kormányzat.

A tudomány szerepe

Előadásomat nem kormányoknak címeztem, s befejezésül is inkább a tudomány képviselőinek felelősségére térek ki.

Nyugati kollégáink *gyakorlati támogatást* adhatnak a keleti akadémiai világnak az oktatáshoz és a kutatáshoz. A keleti kollégáknak adott meghívások és ösztöndíjak, a posztoszocialista régióban végzendő vendégtanári megbízatások elvállalása, közös kutatás keretében a tapasztalatok átadása, a Keleten működő intézményeknek ajándékba adott könyvek, folyóiratok és műszerek — íme, néhány a sokféle támogatási forma közül. Már eddig is sok támogatást kaptunk, de még az eddigi segítség megsokszorozódása is kevés lenne az igényekhez képest.

Mind a nyugati, mind a keleti tudományos ember sokszor szerepel *tanácsadóként*. Tanácsot ad kormányoknak, pártoknak, mozgalmaknak és érdekvédelmi szövetségeknek, nemzetközi szervezeteknek és az üzleti világnak. Nagy szükség van erre a tevékenységre, de talán nem árt, ha egy figyelmeztetést fűzök ehhez. Ügyelnünk kell arra, hogy kellő szerénységgel adjuk elő ajánlásainkat. Hátha nem is alkalmazható az az elgondolás, amelyet pártolunk? Hátha nem igazodik kellőképpen a helyi körülményekhez, amelyeket nem ismerünk eléggé? Ne legyünk agresszívek a saját elgondolásaink minden áron való keresztülhajszolásával; az erőszakos-

kodás visszafelé süllhet el, és a tanácsadók lejárataához vezethet. Erasmus szelleméből merítsünk ihletet: jó, ha van bennünk egy adag önirónia.

Néha nem is egyszerűen a tanácsadás, hanem a közvetítés szerepét róják ránk a körülmények. Meg kell próbálkoznunk konfliktusban álló eszmék vagy társadalmi-politikai erők között *békíteni*. Megint csak Erasmus munkásságának eszméiből kaphatjuk a sugalmazást: a *ráció, a józanság és mértékletesség* nevében próbáljunk érvelni. Nem szabad visszariadnunk attól a kockázattól, amelyet ő is vállalt: megtörténik, hogy amikor egymás ellen acsarkodó üvöltések közepette próbáljuk megszólaltatni az értelem halk hangját, mindkét oldal hitszegőnek tart majd, és eltaszít bennünket. Mégiscsak kötelességünk vállalni azt, hogy megszólaltatjuk a társadalom lelkiismeretét; felemeljük figyelmeztető szavunkat, ha megsértik az emberi szabadságjogokat, ha támadják a fiatal demokrácia intézményeit, és ha a szenvedélyek felülkerekednek az értelem és türelmességen.

IRODALOM

Egyesült Nemzetek Szervezete, Európai Gazdasági Bizottság (United Nations, Economic Commission for Europe). *Economic Survey of Europe in 1991–1992*. New York, 1992.

DESIDERIUS ERASMUS (1516): *Instituto Principis Christiani (A keresztény fejedelem nevelése)*.

FRIEDRICH A. HAYEK (szerk.) (1935): *Collectivist Economic Planning*. London: Routledge and Kegan Paul.

ILLÉS IVÁN–MIZSEI KÁLMÁN–SZEGVÁRI IVÁN (1991): „Válaszúton a közép-európai gazdasági együttműködés”, *Európa Fórum*, 1991. október, 28–42. old.

PETER B. KENEN (1991): „Transitional Arrangements for Trade and Payments Among the CMEA Countries”, *IMF Staff Papers*, June 1991, 235–267. old.

KORNAI JÁNOS (1989): *Indulatos röpirat a gazdasági átmenet ügyében*. Budapest: HVG Kiadó.

KORNAI JÁNOS (megjelenés alatt): *A szocialista rendszer. Kritikai politikai gazdaságtan*. Budapest: HVG Kiadó.

KORNAI, JÁNOS

POSTSOCIALIST TRANSITION: AN OVERALL SURVEY

The article outlines a conceptual framework for the analysis of changes in those countries going through the transformation from a socialist economy to a market economy. It takes a positive predictive approach. It describes seven tendencies which are very likely to apply: (1) marketization replacing the command economy; (2) the evolution of the private sector — a broad new middle class will develop; (3) reproduction of macrodisequilibria. The inherited imbalance, namely chronic and intensive shortage will be eliminated, but inflation, budget deficit, unemployment and foreign indebtedness will remain in various configurations; (4) development of a constitutional state; (5) development of democratic institution; (6) the redefinition of a national community — which tendency might be accompanied by severe tensions and conflicts; (7) unequal increase of welfare.

Finally the paper discusses the role of academics in the process of transformation.

ASSAR LINDBECK (1990): „The Swedish Experience”, *Seminar Paper*, Dec. 1990, no. 482, Institute for International Economic Studies, Stockholm University.

KARL MARX–FRIEDRICH ENGELS (1848): „A Kommunista Párt kiáltványa”, in: *Karl Marx és Friedrich Engels művei*. 4. kötet. Budapest: Kossuth Könyvkiadó, [1848], 1959, 437–470. old.

LUDWIG VON MISES (1920): „Economic Calculations in the Socialist Commonwealth”, in *Collectivist Economic Planning*. Szerk.: Friedrich A. Hayek. London: Routledge and Kegan Paul, [1920], 1935, 87–130. old.

PETER MURRELL (1992): „Evolutionary and Radical Approaches to Economic Reform”, *Economics of Planning*, no. 1. 79–95. old.

KAZIMIERZ POZNANSKI (1992): „Market Alternative to State Activism in Restoring the Capitalist Economy”, *Economics of Planning*, no. 1. 55–77. old.

JAN WINIECKI

A gazdasági élet átalakulása Kelet-Közép-Európa országaiiban

Kelet-Közép-Európa országainak gazdasága 1991-ben alapvető változások hosszú során ment keresztül. A vizsgált országok (Cseh-Szlovákia, Magyarország, Jugoszlávia, Lengyelország) mindegyikében a gazdaságpolitikák alapvetően a múltból öröklött, illetve a külkereskedelmi és árliberalizációból fakadó egyensúlytalanságok csökkentésére, valamint az inflációs nyomás fékezésére irányultak. Az év folyamán azonban egyre világosabbá vált, hogy a standard stabilizációs programok — a posztkommunista intézményi környezetben — nemcsak a gondokat orvosolták, de bizonyos mértékig maguk is a problémák részévé váltak.

Azok a programok, amelyeket némely fejlődő országban már kipróbáltak, Kelet-Európában is az egyensúlytalanság elleni küzdelem hasznos eszközének tűntek. Jelen sorok írója azonban a posztkommunista környezetben való alkalmazhatóságukkal kapcsolatos kételyeinek is szeretne hangot adni. A foglalkoztatási és bevételi nehézségek gyorsan átterjednek a politika színterére, és nagymértékben csökkentik az átmenet társadalmi támogatottságát.

A stabilizációs programoknak a korábbiánál nagyobb mértékben kell számításba venniük a posztkommunista országok intézményi sajátosságait is.

A restriktív makro-gazdaságpolitikának nemcsak a múltból öröklött és az árliberalizációval felerősített inflációs nyomásoknak kellene elejét vennie, hanem a kereslet–kínálat viszonyokat is drasztikusan meg kéne változtatnia. Néhány évtizednyi tartós túlkereslet után a makrogazdasági megszorítások okozta keresletcsökkenésnek elsősorban azokat a „puha” költségvetési korláthoz szokott gazdasági szereplőket kellene fegyelméznie, akik évtizedek óta először vannak arra kényszerítve, hogy vevők után kutassanak (más források helyett). (Kornai, 1986) Ezen kijózanító élmény növeli az átmeneti program *hitelességét* rövid távon, minthogy az állami tulajdonú vállalatokat is arra készíti, hogy higgyjenek a változás visszafordíthatatlanságában.

A gazdasági szereplők ugyanis tapasztalataik alapján remélhetik, hogy amint a korlátozások valóban szorítani kezdenek, a feszültségek vissza fogják kényszeríteni a kormányzatot a régi kerékvágásba (könnyű pénzek, korlátozatlan támogatások stb.). Ezt több oldalról is követelték; leglármásabban Lengyelországban, külö-

EURÓPA FÓRUM

B U D A P E S T

GAZDASÁG | POLITIKA | JOG

II. évfolyam 3. szám 1992. november

A tartalomból:

A posztoszocialista átmenet
Kelet-Közép-Európában

Kutatás és technológiafejlesztési
együttműködés az EK-ban

Mi is az az Európa Tanács?

A munkaügyi szabályok harmonizálása

Friedrich Heyer, elnök és vezetők